

POLIHISZTORNAK KELL—E LENNIE EGY SZAKKÖNYVTÁRI DOKUMENTÁTORNAK?

Ékes Ildikó

Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtára

Évek óta dolgozom a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Központi Könyvtárában dokumentátorként. A munkában szerzett tapasztalatok váltották ki belőlem a fenti kérdést. Indoklásához a dokumentátori munkából kell kiindulni. Évente, havonta, naponta folyóiratok, könyvek tömege fordul meg a dokumentátor kezén. Feladata az, hogy a folyóiratokból a könyvtára gyűjtőkörének, szolgáltatásainak megfelelő cikkeket jelölje, illetve a gyűjteményes kötetekből az analitikus felvételhez — ugyancsak szakmai szempontok szerint — jelöljön. (Itt kívánom megjegyezni, hogy a könyvtárunkban dolgozó valamennyi dokumentátor közgazdász.)

A jelölés idegen nyelvű könyvek és folyóiratcikkek esetén természetesen címfordítással is párosul. Itt jön azután a bökkenő! E címfordítások közben számos problémával kerül szembe a dokumentátor. A leggyakoribb talán nyelvészeti kérdésnek tűnik, vagyis, hogy *mit minek fordítsunk*. Gondolok itt elsősorban az egészen új szakkifejezésekre. Többnyire ugyanis a dokumentátor az első ember, aki ezekkel az új fogalmakkal találkozik. Így azután az ő rossz vagy jó értelmezésével vonulhatnak be az új szakkifejezések az irodalomba, hogy ott később meghonosodjanak. Ilyen minőségben tehát akár el is torzíthatja a szaknyelvet. Ez a gondolat — persze — nem az én agyamban fordult meg először. A kérdés többnyire a szakfordításokkal, vagy az anyanyelv ápolásával foglalkozó nyelvészeti irodalomban vetődik fel.

Az *International Forum on Information and Documentation* 1980. áprilisi számának bevezető cikkében azt állapítják meg, hogy *a szakfordítónak nemcsak mindkét nyelvet (amelyre fordít és amelyből fordít) kell nagyon ismernie, hanem tudományos és műszaki fordítás esetén a téma szakértőjének is kell lennie, aki meg tudja különböztetni az újat, az ismeretlent a régi, jól ismert*

fogalmaktól. Ilyen értelemben a tudományos—műszaki irodalom fordítói úgy működnek, mint az új szakmai fogalmak szóképzésének alkotói, azaz a fejlődés (haladás) verbalizálói.

E téren a közgazdaságtudomány a nagyon erőteljesen fejlődő tudományágak közé sorolható, hiszen új fogalmak alkotásában a közgazdász szerzők nagyon találékonnyak: évről-évre az új kifejezések, fogalmak százaival árasztják el az irodalmat. Ráadásul gyakran csak az elnevezés új, a mögötte rejlő tartalom már régen ismert. Eltekintve ettől az esettől, még mindig akad számos probléma. Hogyan fordítsuk például a következőket: *turnpike model, formal and informal sector, spillover, job shopping, substitution account*, hogy csak néhányat említsek a „kemény diók” közül. Egyáltalán, lefordítjuk-e őket, vagy inkább vegyük át az eredeti angol, német stb. kifejezést, és azt próbáljuk meghonosítani? Ennek az utóbbi álláspontnak számos híve, de számos ellenzője is van. Mindenesetre feltétlenül ez utóbbira, a le nem fordításra csábít az idő szűkössége, vagy éppen a helytelen fordítástól való félelem.

A GRÉTSY LÁSZLÓ által szerkesztett *Mai magyar nyelvünk** című könyv szerzői nagyon jól összefoglalják az idegen szavak divatjának okait. A tudományokra és a különböző szakágakra vonatkozóan a következőket írják:

„Az okok sorához tartozik a tudományok, különösen egyes, általában nemzetközileg is előtérben lévő tudományágak sajátos helyzete vagy újabb fejlődésének jellege is. Azok a tudományágak, amelyek a közelmúltban indultak erősebb fejlődésnek, még nem alakították

* Bp. Akad. K., 1976. p. 18–19.

ki kellőképpen magyar szakszókészletüket. Néha, sajnos nem is mutatnak erre elegendő igyekezetet. Ennek azután az a következménye, hogy e tudományágak szakirodalma, sőt részben még az ismeretterjesztő irodalma is tele van nehezen érthető idegen szavakkal. Az idegen szakkifejezések divatja azonban a tudomány és a tudományos ismeretterjesztés olyan területén is megfigyelhető, ahol nincs ilyen hiány magyar szakkifejezésekben. A világszínvonalhoz való igazodás tévesen értelmezett igénye az idegen szavak nagyobb mértékű használatára ösztönzi a szerzők egy részét. Csakhogy ennek az a következménye, hogy a tudományos irodalom nyomán az ismeretterjesztésben és egyéb területeken is előtérbe kerülnek az idegen szavak, ellanyhul az újabb idegen szakkifejezések magyarral való helyettesítésére ösztönző törekvés, stb. Mindez végül nem kívánatos irányba tereli a napisajtót, a közélet stb. szóhasználatát is.

A tudomány és a különböző szakágak nyelvvel kapcsolatosan a nyelvrontó körülmények között mindenképpen meg kell említenünk a rohammunkával készülő szakfordítások káros nyelvi hatását is. Az idegen szakszavak és kifejezések tekintélyes része ilyen fordításokból kerül be a magyar nyelv áramába. Ezekkel a fordításokkal az a probléma, hogy a fordítónak nincs ideje az eléje kerülő nehezebb idegen szavak magyar megfelelőjén töprengeni, esetleg a kellő hozzáértése sincs meg hozzá, ezért beilleszti az idegen szót a magyar szövegbe. Az ilyen első előfordulás a legveszélyesebb. Ha ugyanis egy idegen szó bekerül egy szakfordításba, egy külföldi tanulmány magyar nyelvű kivonatába, akkor magába a szaknyelvbe is könnyen bejuthat, mert a további felhasználók gyakran már nem érzik feladatuknak a nyomtatásban, vagy sokszorosításban megjelent idegen szó magyarítását, vagy magyar megfelelőjének megkeresését."

Azt, hogy az utolsó mondat megállapítása mennyire igaz a dokumentátori munka esetén is, abból tapasztalhattam a legtöbbször, hogy a fordítást, ismertetést készítő szakemberek is gyakran átveszik, használják a munkára átadott dokumentum címében szereplő új fogalomnak a dokumentátor által megadott értelmezését. Még jó, ha a fordítás—ismertetés leadásakor esetenként jelzik, hogy nem értenek egészen egyet vele. Jócskán vannak a szűkebb szakterületek értői között olyanok is, akik mindig azt mondják: „Minek lefordítani, úgysem lehet a tartalmát jól visszaadni, a szakember úgy is tudja miről van szó, tehát vegyük át az eredeti kifejezést.” E vélemény mögött, ahogy GRÉTSY LÁSZLÓ is írja, többnyire az igyekezet hiánya, a kényelmesség húzódik meg.

Persze: a magyarosítás is hoz olykor elriasztó tapasztalatokat. Például, amikor a MTA szaknyelv-magyarítási kísérlete az *image*-t *imágóra* keresztelte át. Nem valószínű, hogy az utóbbi bármely szakember számára

többet mondott volna, mint az eredeti. Mindenesetre sem szebben, sem magyarábban nem hangzott.

Nagyon nehéz továbbá a nyelvészek által szükséges rosszként tekintett, ám elfogadhatónak minősített idegen szavak, valamint a valóban fölöslegesen átvett idegen szavak körének elhatárolása is. A nyelvészeti irodalomban ilyenkor mindig a bevált magyar nyelvű szinonimákkal rendelkező szavakat hozzák fel példának. Ám hol a biztosíték arra, hogy az idegenből átvett kifejezésekre majdan nem találna valaki olyan szép magyar szavakat, amelyek, ha az első előfordulásuktól kezdve alkalmazták volna őket, már közhasználatúak lennének. Az utólagos meghonosítás kísérlete viszont már kudarcba fulladhat. A dokumentátorok pedig többnyire nem nyelvújítók.

Ha mégis úgy döntünk, hogy az új szakkifejezéseket nem fordítjuk le, felvetődik, mi a helyzet azokkal a kutatókkal, szakemberekkel, diákokkal, akik nem olvasnak azon a nyelven amelyben az új fogalmi kategóriát megalkották, hanem csak más nyelven, és ott esetleg lefordított állapotban jutnak a szóban forgó fogalomhoz.

Az angol nyelv szakirodalombeli dominanciájával foglalkozó cikkében APÁTHY EDIT* külön utal a terminológiai összhangba hozatalának nehézségeire. Azt írja:

„Információt keresni anyanyelven sem egyszerű. A nem anyanyelvűnek olyan nyelven kell megfogalmaznia a kérdését, amelyen nem gondolkodik, rejtett, árnyalati finomságait nem ismeri. Ezt a problémát az angol anyanyelvűek többnyire nem értik meg, feltételezik, hogy aki ír és olvas nyelvükön, az a tudomány és technika univerzális nyelvén írott tájékoztatói eszközök biztonságos kezelésére is képes. Pedig az angol és amerikai nyelvhasználat is sokban eltér, egymás szinonimáira nem utalnak tájékoztatói rendszereikben. Az idegen anyanyelvűek terminológiai nehézségei különösen kiütököznek az online rendszereknél, mert itt nincs tájékoztatói szakember, aki „lefordítja” a kérést a rendszer nyelvére. A kutatónak rendkívüli nehézséget jelent, hogy szinonimákon kell törnie a fejét, számon kell tartania az eltérő szóhasználatot, ráadásul a rendszerek más-más tezausztra épülnek, ennek következtében más-más terminológiát használnak.”

A fent leírtakban mindössze az egy nyelven belüli problémákat sorolja fel a szerző. Mennyivel több a gond, ha különböző nyelvekkel dolgozunk.

Saját szakterületemből kiindulva, a német nyelvű közgazdasági irodalomban többnyire egy az egyben átveszik az új angol szakkifejezéseket (hovatovább már csak angol tudással lehet német szakirodalmat olvasni),

* APÁTHY EDIT: Az információterjesztés nyelvi akadályai. = Az Orvosi Könyvtáros 1979. 3. sz. p. 257–274.

ugyanaz azonban nem áll az orosz nyelvű vagy a francia nyelvű szakirodalomra. Így, aki angolul is tud, úgy annak semmi gondja a német nyelvű közgazdasági szakirodalom olvasásakor. Viszont annak, aki csak németül ért, már vannak vele problémái.

Hogyan hozhatnánk közös nevezőre a különböző nyelveken tudó hazai szakemberek ismereteit? Mert hiszen a mi feladatunk éppen az lenne, hogy az idegen szakkifejezéseket szaknyelvünkbe úgy ültessük át tartalmilag kifejezően, hogy a különböző nyelvismerettel rendelkező szakemberek ismeretei kompatibilissé váljanak.

A szakdokumentátor számára azonban mind ez csak a legelső gondok egyike. A másikat POLZOVICS IVÁN *A műszaki fordítások típusai, sajátosságai és követelményei* című cikkében* veti fel:

„A szakfolyóiratokkal kapcsolatos fordítási munka során külön említendő a tartalomjegyzékek, valamint a szakfolyóiratokban és referáló folyóiratokban közölt referátumok fordításai. Mindkettő mikroszöveget képvisel, a tartalomjegyzékek emellett címek összefüggés nélküli halmazát.

Ezek a fordítási munkák lényegesen több munkaráfordítást igényelnek a szakfordítótól, mint a teljes folyóiratcikkek fordításai. A tartalomjegyzéknél külön követelményként jelentkezik ún. értelmező címek alkalmazása akkor, ha a cím túl általános, nem utal a tartalomra, vagy éppen figyelembresztő (Blickfang) cím. Ez a teendő valójában folyóiratcikkek fordításával kapcsolatban is fennáll, ekkor azonban a fordító a teljes szöveg ismeretében, a címet számba jövő külön időszükséglet nélkül képes értelmező címmel kiegészíteni. Tartalomjegyzékek fordítása esetében azonban külön fel kell lapoznia a szóban lévő cikket, és vagy a szerzői összefoglaló (referátum), vagy ilyen hiányában a teljes szöveg átnézésével meg kell állapítania a közlemény tárgyát és arról szakszerű címet kell szerkesztenie”.

Ahogy POLZOVICS IVÁN is mondja, a szakirodalomban gyakori a figyelemkeltő vagy, ha kereskedelmi megfogalmazással akarnánk élni, a „fantázia” cím. Ezek a címek könyvtári dokumentációban csak akkor érnek valamit, ha a mögöttük rejlő tartalmat is feltárja a dokumentátor. Ennek kapcsán említeném meg kezdő dokumentátori koromból származó élményemet. A *Business Week* című hetilapban találkoztam a következő címmel: „Ne engedje meg, hogy elefántot adjanak el magának!” A cím kicsit megdöbbentett, és már majdnem hozzáfogtam lesújtó véleményem megfogalmazásához, hogy „milyen dolgok kerülnek be a szaksajtóba”, amikor a cikk szövegébe való beleolvasás után rájöttem, hogy itt az ipari marketing szakemberek számára adnak jótanácsokat. Csupán a cím volt egy kissé hangzatos.

Emellett gyakori, legalábbis az angol közgazdasági szakirodalomban, hogy a folyóiratcikk vagy könyv címe valamely bibliai idézet, esetleg meserészlet. Ilyenkor a legelső feladat, hogy kinyomozzuk, milyen idézetről, vagy melyik meséről lehet szó. Viszonylag könnyű a helyzet, ha az *Alice Csodaországban* vagy a *Mici Mackó* – úgy látszik, a közgazdasági témák magyarázatához ez a két mese áll a legközelebb – részletét adják meg. Gyakoribb azonban, hogy az idézet olyan, amelyet lexikonokban, kézikönyvekben nem lehet megtalálni, s csak az eredeti mű ismerete segíthetne az összefüggések megértésében. Ilyen esetekben helyzetünket még nehezíti az idő szűke, az, hogy a friss információ biztosítása megköveteli a gyors munkavégzést, továbbá, hogy az ún. információrobbanás következtében egyre nagyobb tömegű dokumentum fordul meg kezünkön, ami nem teszi lehetővé a tartós, bűvárkodó utánjárást.

Itt szeretném elmesélni a magyar nyelv egyik szerelmese által emlegetett történetet. SZÖLLÖSY KLÁRA fordította másodszer magyarrá THOMAS MANN *Varázshegy* című könyvét. A szöveg számos olyan utalást tartalmazott, amelynek korunk olvasói számára való érthetővé tétele megkívánta, hogy a fordító ezeket az információkat korunk nyelvére írja át. A problémát a neves fordító úgy oldotta meg, hogy levelezésbe lépett Mann élő ismerőseivel, barátaival és rajtuk keresztül világosodott meg az utalások értelmében. Sajnos, egy dokumentátor nem engedheti meg magának, hogy esetleg fél év után is az asztalán álljon egy-egy folyóirat, míg csak a levelezés eredményre nem vezet.

További gond a különböző tudományágak közötti határok elmosódása: a szerzők gyakorta veszik át más tudományágak kifejezéseit, más tudományágakban ismert jelenségekkel magyaráznak közgazdasági törvényeket, gazdasági jelenségeket. Így a közgazdasági szakirodalom dokumentálása során számos más szakterület kifejezéseivel is találkozunk: az ergonómiai tárgyú cikkekben pszichológiai és orvostudományi kifejezésekkel, az agrárgazdaságtaniakban növénytaniakkal és biológiaiakkal, a számítástechnika egyre szaporodó szakszavaival szinte mindenhol. A szakkönyvtári dokumentátornak tehát nemcsak saját szakmája minden részterületével, annak minden fejleményével kellene tisztában lennie, hanem mindazon tudományok (körük ma már szinte határtalan) fejlődésével, amelyek eredményeit vagy kifejezéseit az adott tudományág hasznosítja, átveszi.

Úgy érzem érdemes felfigyelni arra, amit az 1980 augusztusában, a vele készített interjúban SZALAI SÁNDOR akadémikus mondott. Mégpedig, hogy egyre inkább a specializálódás felé haladva, az egyes tudományágakban egy-egy szakember mind kevesebből rendelkezik igen alapos ismeretekkel. Ezt abszolútizálva odáig jutunk, hogy végül egy-egy szakember a semmiről fog tudni mindent. A dokumentátor feladata viszont éppen az, vagy az lenne, hogy mindenről tudjon egy

* TMT, 1975. 7–8. sz. p. 477–505.

kicsit, ami a lexikális ismeretek és az asszociációs készség metszetében valószínűleg meg, ha egyáltalán megvalósítható. Akár azt is mondhatnánk, hogy a dokumentátor az a szakember, akitől megkívánják, hogy az adott szakterület minden részéhez értsen, legalább olyan fokon, hogy szakterülete új jelenségeit, fogalmait értelmezni, a szakirodalomba átültetni tudja.

A dokumentátori munka még egy fontos következményéről szólnék. Ennek megvilágításához azonban előbb BOZÓKY JUDIT *Nyelvfeldolgozás és dokumentáció** című kiadványából idéznék. Az orosz–magyar címfordítással kapcsolatban a következőket írja:

„A könyvtári munka egyik legnehezebb része a szakozás: a könyv elolvasása nélkül kell megállapítani, hogy milyen információkat tartalmaz, hová sorolható be. A szakember óva int ugyan a csak cím alapján történő szakozástól, mégis a szakozó a címet és a címszókat „kivonatként” kezelve, a legtöbbször ezek alapján dönti el a mű tematikáját. Tudományos művek esetében a címek általában deskriptor jellegűek, amelyek a témát pontosan meghatározzák. A címetek tehát kivonatnak tekinthetjük és mint ilyenek, alaposabb vizsgálatot érdemelnek. Egyre gyakrabban találkozhatunk a stílus-elemzés mennyiségi mutatókra épülő módszereivel. Itt is értékes adalékokat szolgáltathatnak a címek.”

A dokumentátor fordítói munkája itt olyan értelemben lehet meghatározó, hogy a címben szereplő új fogalmak magyar változatát megalkotva, egyben tárgyszót is alkot a katalógus számára. Tehát a címfordítás meghatározhatja, hogy az adott cikk, vagy könyv a könyvtári katalógusrendszerbe hová kerül, vagyis, hogy az információkereső hol juthat hozzá. Ezzel természetesen számos egyéb információszolgáltató tevékenységet is meghatároz, nem is szólva a fogyasztó, tehát az információkereső tudatáról.

Az előzőekben leírtak summázása gondjainknak, összefoglalása a reánk – és természetesen a könyvtári és információs hálózatban máshol hasonló problémákkal küzdő kollégáinkra – háruló egyre nagyobb felelősségnek. Mindez egyben kérdésként is hangzott el. Más szakterületek dokumentátorai a továbbképzésnek milyen módjával biztosítják, hogy lépést tartsanak a növekvő követelményekkel? Tehát hogyan biztosítható, hogy a rohamosan növekvő ismeretigény mellett hozzáértéssel, lehetőleg minél kevesebb félreinformálással, ugyanakkor gyorsan és nyelvünk szépségének megőrzése közben láthassuk el feladatunkat?

☆☆☆☆☆

* Bp. OMKDK. 1967. p. 27.

ÉKES Ildikó: Polihisztornak kell-e lennie egy szakkönyvtári dokumentátornak?

A cikk több oldalról mutatja be a dokumentátor felelősségét szakterülete anyanyelvi terminológiájának fejlődésében. Gyakran a dokumentátor az, aki első ízben találkozik az új fogalmakkal és kifejezésekkel, amelyeket vagy fordítatlanul kell anyanyelvébe átvinnie, vagy úgy lefordítania, hogy az újonnan képzett fogalmak egyszerűen kompatibilisek legyenek a más nyelvterületeken használt, de korántsem mindig azonosan képzett megfelelőikkel.

* * *

ÉKES, I.: Should the special librarian or documentalist be a polyhistor?

The documentalist's many-sided responsibility for the development of the terminology in special fields is investigated. The documentalist often happens to be the first person to come across new concepts and expressions which could be either applied in the Hungarian text without translation or translated so that the new concepts be compatible with those used in other languages, sometimes in slightly different forms.

* * *

ЭКЕШ, И.: Нужно ли быть полигистором документатору специальной библиотеки?

Статья с разных точек зрения рассматривает ответственность документатора в процессе развития специальной терминологии в его области на его родном языке. Часто именно документатор встречается впервые с новыми понятиями и выражениями, которые нужно либо не переводя перенести в свой язык, либо перевести таким образом, чтобы вновь создаваемые понятия всегда были совместимы с соответствующими им понятиями на других языках

* * *

ÉKES, I.: Müsien die in den Fachbibliotheken arbeitenden Dokumentalisten Polyhistoren sein?

Im Artikel wird die Verantwortung der Dokumentalisten für die Entwicklung der Terminologie eines Fachgebietes in ihrer Muttersprache von mehreren Seiten dargestellt. Oft ist es eben der Dokumentalist, der sich als Erster mit neuen Begriffen und Ausdrücken zu beschäftigen, diese entweder unübersetzt in seine Muttersprache zu übernehmen oder in einer Weise zu übersetzen hat, dass die von ihm geprägten neuen Begriffe mit den auf anderen Sprachgebieten gebräuchlichen, aber nicht immer auf gleiche Weise gebildeten Fachausdrücken kompatibel sein sollen.